

Nazar Kudla

ROLA TURYSTYKI W ZACHOWANIU DZIEDZICTWA ETNICZNEGO GÓRALI UKRAIŃSKICH NA TERENACH CHRONIONYCH

1. Wstęp

W ostatnich latach zwiększa się napływ turystów w ukraińskie Karpaty. Daje się przy tym zauważyć wyraźną przewagę turystów krajowych, co oznacza, że kształtuje się przede wszystkim krajowy rynek turystyczny. Ten proces jest związany z szeregiem przyczyn. Po pierwsze, zwiększył się dobrobyt Ukraińców, po drugie w regionie rozszerzono ofertę usług turystycznych, rozbudowano infrastrukturę turystyczną. Ważną rolę odgrywa także stały rozwój informacji turystycznej na temat potencjału rekreacyjnego ukraińskich Karpat. Biznes turystyczny związany jest przede wszystkim z przyrodniczymi walorami tych gór (nienaruszoną przyrodą regionu), a także oryginalną kulturą górali ukraińskich (Bojków, Łemków i Hucułów). Wymienione elementy składają się na czynniki sprzyjające rozwojowi turystyki i rekreacji. Współcześnie trudno jednak jest przyciągnąć turystów tylko dzięki naturalnym krajobrazom, pięknym widokom itd. W związku z tym coraz większego znaczenia nabiera czynnik historycznej i etnograficznej atrakcyjności ukraińskich Karpat.

W ciągu wielu wieków, pod wpływem malowniczych alpejskich i sub-alpejskich krajobrazów leśnych ukształtowały się na terenie ukraińskich Karpat wyraźnie odrębne etniczne grupy Hucułów, Bojków i Łemków, które są geograficznie oddzielone od siebie i odznaczają się swoistą kulturą duchową i materialną. Huculi zamieszkują najwyższą i najbardziej zimną strefę karpackich lasów świerkowych w dorzeczach Białej i Czar-

nej Cisy, Białego i Czarnego Czeremoszu, Łomnicy Nadwórniańskiej i Bystrzyckiej. Etniczna grupa Bojków ukształtowała się w cieplejszym klimacie w strefie mieszanych lasów świerkowo-jodłowo-bukowych w dorzeczu górnego biegu Dniestru, Stryja, Mizunki oraz rzek Sukiel i Opir. Łemkowie na terenie Ukrainy zamieszkują umiarkowaną strefę klimatyczną lasów bukowych w dorzeczu górnego biegu rzeki Uż i częściowo Irszawy.

Ze względu na brak gruntów nadających się do uprawy oraz słabo rozwiniętą sieć transportowo-komunikacyjną, zasiedlenie wymienionych terenów górskich rozpoczęło się dopiero w XIV–XV w. Dlatego naturalny stan malowniczych krajobrazów górskich zachował się tutaj znacznie lepiej niż w regionach równinnych. Odcisnęło to piętno na duchowym i społeczno-gospodarczym życiu górali. Wymienione grupy etniczne odczuwają wszechstronną zależność od środowiska naturalnego, dlatego idea harmonijnej koegzystencji z przyrodą jest im szczególnie bliska.

Po II wojnie światowej, pod wpływem różnych przyczyn politycznych i społeczno-gospodarczych (m.in. kolektywizacji rolnictwa, propagandy ateizmu, zwalczania nacjonalizmu, russyfikacji, oraz wskutek intensywnego procesu urbanizacji i przenikania do miejscowości wiejskich nowych prądów modernistycznych) zaczęły znikać ludowe i religijne tradycje wymienionych grup etnicznych. Huculi, Bojkowie i Łemkowie zaczęli tracić swoją oryginalność etniczną i kulturową. Zubożenie potencjału grup etnicznych stwarza z kolei zagrożenie dla dalszego zachowania ich kulturowego dziedzictwa.

2. Obszary chronione w ukraińskich Karpatach

Obecnie w Karpatach istnieją jednak realne możliwości zachowania dziedzictwa etnicznego i kulturowego na terenie obszarów chronionych (OCR). Na Huculszczyźnie, Bojkowszczyźnie i Łemkowszczyźnie utworzono 9 takich obszarów o dużym zasięgu terytorialnym (tab. 1).

W nowym podejściu do tworzenia i istnienia obszarów chronionych podkreśla się zupełnie nowy paradygmat ich znaczenia. Otóż obszary chronione i rezerваты muszą nie tylko pełnić funkcję zachowania różnorodności ekosystemów naturalnych i uszlachetnionych oraz zapewnienia ich stałego rozwoju, ale także powinny sprzyjać zachowaniu

dziedzictwa etnograficznego, historycznego i kulturowego regionu. Takie zadania są szczególnie ważne dla ludności górskiej charakteryzującej się etnograficzną oryginalnością oraz unikatowymi zabytkami historycznymi i kulturowymi.

Tabela 1. Obszary chronione (OCR) na terenie ukraińskich Karpat

Nazwa	Rok założenia	Powierzchnia w ha	Kraina etniczna
Karpacki Rezerwat Biosfery	1992	53 630*	Huculszczyzna
Karpacki Park Narodowy	1980	50 495	Huculszczyzna
Park Narodowy „Huculszczyzna”	2002	32 271	Huculszczyzna
Wyżnicki Park Narodowy	1995	7 928	Huculszczyzna
Park Narodowy „Beskidy Skolskie”	1999	24 702	Bojkowszczyzna
Park Narodowy „Synewyr”	1989	40 400	Bojkowszczyzna
Regionalny Park Krajobrazowy „Beskidy Dniestrzańskie”	1995	8 356	Bojkowszczyzna
Nadsański Regionalny Park Krajobrazowy	1998	19 428	Bojkowszczyzna
Użański Park Narodowy (część Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”)	1998	39 159	Łemkowszczyzna

* W granicach Huculszczyzny – 37 400 ha.

Źródło: opracowanie własne.

Zadanie karpackich parków narodowych i rezerwatów biosfery, polegające na zachowaniu dziedzictwa etnicznego i kulturowego na ich terenie, ma się opierać na zasadzie uznania całościowości dziedzictwa naturalnego i kulturowego za wzajemnie powiązane ze sobą elementy systemu etnoekologicznego. Dlatego należy określić i usystematyzować obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym tradycyjną zabudowę, styl architektoniczny, tradycje kultury agrarnej (rolnictwa i hodowli zwierząt), tradycyjne formy użytkowania przyrody, uprawy i użytkowania lasów, zabytki etnograficzne, historyczne i kulturowe. Tereny, na których stwierdzono elementy krajobrazu etnokulturowego należy wydzielić jako odrębną strefę chronioną, którą nazwano **strefą chronionego krajobrazu etnokulturowego**. Określenie tej strefy jako terytorialnej formy zachowania dziedzictwa etnicznego i kulturowego będzie także miało znaczenie

dla wsparcia procesu etnogenetycznego w warunkach zwiększenia antropogenicznego wpływu na środowisko naturalne.

3. Rola Użańskiego Parku Narodowego w zachowaniu etnokulturowego dziedzictwa Łemków

Na terenie Ukrainy Łemkowie zamieszkują dorzecze górnego biegu rzeki Uż na Zakarpaciu. Dużo Łemków mieszka także we wschodniej Słowacji w kraju preszowskim. Niestety tutaj pięć wiosek łemkowskich osiedlono w innym miejscu w związku z budową gigantycznego zbiornika wodnego „Starina” w Bieszczadach Zachodnich. Największa grupa Łemków, licząca ponad 150 tys. osób, zamieszkiwała tereny polskich Bieszczad przy granicy z Ukrainą. Po II wojnie światowej w latach 1945–48 (głównie w ramach tzw. akcji Wisła) pod przymusem deportowano 130 600 Łemków (Турчак 1999). To tragiczne wydarzenie podważyło etniczne, kulturowe i gospodarcze podstawy życia całego subetnosu. Dlatego dzisiaj ważne etnograficzne, kulturowe i polityczne zadanie Użańskiego Parku Narodowego polega na ocaleniu ostatnich przedstawicieli znękaney cierpieniami grupy Łemków. Na terenie parku znajduje się 20 wiosek łemkowskich, które zamieszkuje 15 tys. osób.

Badania nad duchową i materialną kulturą Łemków prowadził W. Kubijowycz (1962). Jak zaznacza znany historyk, Łemkowie charakteryzują się przywiązaniem do rodzinnych gór i swoistym konserwatyzmem stylu życia, dlatego nie ulegli asymilacji i zachowali swoją oryginalność. Subetnos odznacza się też swoim dialektem. Gwary łemkowskie należą do karpackiej grupy południowo-zachodniego dialektu języka ukraińskiego.

Łemkowszczyzna jest ojczyzną znanych działaczy nauki i kultury. We wsi Zbij w słowackiej części Łemkowszczyzny urodził się filozof i krzewiciel oświaty Piotr Łodij – profesor uniwersytetów we Lwowie i w Krakowie oraz Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Petersburgu. Potomkami rodzin łemkowskich byli znany kompozytor M. Werbycki (autor muzyki do hymnu Ukrainy), znany śpiewak N. Menżyński oraz inni działacze kultury.

Na terenie Użańskiego Parku Narodowego zachowały się cenne zabytki architektury sakralnej z XVII–XVIII w., m.in. we wsiach: Użok, Sól, Kostryno, Suchy, Husny. Na przełęczy Użockiej oraz na połoninie Czeremcha zachowały się zabytki historyczne z czasów I wojny światowej.

Zadanie Użańskiego Parku Narodowego polega na zachowaniu dziedzictwa etnicznego, historycznego i etnokulturowego nielicznej grupy Łemków i zapewnieniu stałego rozwoju krajobrazów górskich, na tle których odbywała się jej etnogeneza.

4. Rola parków narodowych „Synewyr”, „Beskidy Skolskie” oraz Nadsańskiego Regionalnego Parku Krajobrazowego w zachowaniu etnokulturowego dziedzictwa Bojków

Grupa etniczna Bojków w granicach Beskidów zamieszkuje tereny górskie obwodu lwowskiego, w granicach Gorganów – tereny górskie obwodu iwanofrankowskiego i częściowo Zakarpacia (rejon miżhirski). Jak zaznacza etnograf S. Riabij-Karpińska (1965), istnieje hipoteza, że Bojkowie są potomkami dawnego słowiańskiego plemienia Białych Chorwatów, którzy zamieszkiwali Karpaty i zostali przyłączeni do Rusi Kijowskiej przez Włodzimierza Wielkiego. Jest możliwe, że stąd wywodzi się nazwa geograficzna „Karpaty”.

Bojkowszczyzna słynie z wybitnych działaczy kultury i polityki. Tutaj, w Drohobyczu urodził się Jerzy Drohobycz (Drohobycki), profesor i późniejszy rektor jednego z najstarszych uniwersytetów europejskich w Bolonii. We wsi Kulczyce, w rejonie drohobyckim, urodził się hetman Piotr Konaszewicz-Sahajdaczny, w Nahujewicach – Iwan Franko.

Bojkowie różnią się od innych subetnosów swoim dialektem (gwarą bojkowską), zwyczajami i tradycjami ludowymi, mentalnością i architekturą drewnianą. Na terenie Nadsańskiego Regionalnego Parku Krajobrazowego we wsiach Wielka Jabłunka, Dolna Jabłunka, Turiw zachowały się wybudowane w stylu bojkowskim zabytki architektury sakralnej – cerkwie i dzwonnice z XVIII–XIX w. W Turce funkcjonuje Muzeum Bojkowszczyzny, w którym zgromadzono eksponaty kultury materialnej. Niestety w okresie powojennym, za czasów reżimu komunistycznego subetnos Bojków doznał wielu szkód. W latach 1945–1946 z 9 wsi przygranicznych na prawym brzegu Sanu (Didowe, Łokoć, Sokoliki i in.) deportowano 10 640 osób, co podkopało sytuację gospodarczą w tym rejonie.

Nadsański Regionalny Park Krajobrazowy, który wchodzi w skład Międzynarodowego Polsko-Słowacko-Ukraińskiego Rezerwatu Biosfery, jest położony na granicy etnograficznej między Bojkami a Łemkami.

Parki Narodowe „Beskidy Skolskie” i „Synewyr” znajdują się w centralnej części krainy Bojków. Dlatego zwłaszcza te obszary mają znaczenie dla ratowania etnokułturowego dziedzictwa Bojków. Zadanie parków narodowych „Synewyr” i „Beskidy Skolskie” polega na zachowaniu dziedzictwa etnograficznego, historycznego i etnokułturowego krainy Bojków.

5. Rola Karpackiego Rezerwatu Biosfery, Karpackiego i Wyżnickiego Parku Narodowego oraz Parku Narodowego „Huculszczyzna” w zachowaniu etnokułturowego dziedzictwa Huculów

Wymienione obszary chronione obejmują znaczną część terytorium krainy huculskiej. Etniczna grupa Huculów jest najliczniejsza i pod względem etnogenetycznym najbardziej wyraźna. Huculi zamieszkują większą część dorzecza górnego biegu Cisy, Prutu, Białego i Czarnego Czeremoszu, Łomnicy Nadworniańskiej i Bystrzyckiej. Dużo Huculów mieszka w Karpatach Marmaroskich w dorzeczu rzeki Wyszów w przygranicznej strefie Rumunii.

Ten typowy górski subetnos przystosował się do życia w trudnych warunkach górskich. Rolnictwo i ogrodnictwo są rozpowszechnione tylko na przedgórzu. W rejonach górskich podstawowym zajęciem ludności wiejskiej jest hodowla bydła i owiec oraz praca w gospodarstwach leśnych, w przemyśle leśnym i drzewnym. Przez stulecia, prowadząc hodowlę owiec, Huculi udoskonalili produkcję wyrobów mleczarskich. Dla potrzeb pasterskich została wyhodowana specjalna rasa psów – białe owczarek. W przemyśle leśnym Huculi udoskonalili budowę specjalnych tam (gaci), drewnianych mostów oraz spław drewna tratwami. Stosując krzyżowanie wyhodowali specjalną rasę koni – huculów, dobrze przystosowanych do warunków górskich. Niestety, w okresie kolektywizacji rolnictwa populacja koni rasy huculskiej zanikła. Dopiero w 2001 r. huculi wróciły w swoje rodzinne strony. Zadanie OCR polega na sprzyjaniu zachowaniu puli genowej tych zwierząt, posiadających duże znaczenie dla gospodarki narodowej.

Osobliwe warunki krajobrazów górskich wywarły także wpływ na architektoniczną twórczość Huculszczyzny, zwłaszcza na architekturę drewnianą. Świadczą o tym oryginalne drewniane cerkwie i dzwonnice

zachowane w Jasiniach (cerkiew w miejscowości Płyrowate z 1780 r.; cerkiew w Strukowie z 1824 r.), Delatynie (1620–1630), Dorze (XVII w.), Kosowie (1895 r.) oraz w innych wioskach huculskich. Oryginalne są też huculskie domostwa – grażdy, charakterystyczne dla miejscowości górskich.

Daleko poza granicami Ukrainy są znane huculskie dywany, artystyczne hafty, huculskie pisanki, wyroby snycerskie, skórzane oraz inne dzieła artystów ludowych.

Dyrekcje parków narodowych muszą wszelkimi sposobami sprzyjać rozwojowi rzemiosł ludowych, zachowaniu zwyczajów ludowych, folkloru oraz tradycji Ziemi Huculskiej. Jednocześnie należy wspierać tradycyjne formy uprawy roli, hodowli bydła i owiec na połoninach.

6. Podsumowanie

Realizacja zadania zachowania dziedzictwa etnokulturowego będzie zależeć od zrozumienia przez administrację parków narodowych i rezerwatu biosfery istoty swojego powołania. Konstrukttywne środki ochrony stref krajobrazów etnokulturowych należy uznać za priorytetowe, ukierunkowane na zachowanie dziedzictwa historyczno-kulturowego. Zachowanie całokształtu krajobrazów etnokulturowych jako obiektów dziedzictwa naturalnego i kulturowego przyczyni się do określenia wszechstronnej historyczno-kulturowej indywidualności regionu, pozwoli na włączenie do ich składu zabytków historycznych i form żywej kultury tradycyjnej. Na tej podstawie będzie mógł aktywnie rozwijać się tematyczny kierunek turystyki – etnoturystyka, która przyciągnie turystów do atrakcyjnych pod względem etnografii regionów i stanie się poważnym impulsem dla rozwoju lokalnej gospodarki.

Literatura

- Кубійович В., 1962, *Лемки. Енциклопедія Українознавства*, t. 4, Париж–Нью-Йорк.
Рябій-Карпінська С., 1965, *Бойки. Енциклопедія Українознавства*, t. 1, Париж–Нью-Йорк.
Турчак О., 1999, *Депортація лемків*, [w:] *Лемківщина*, t. 1, Матеріальна культура, Львів.

